

POSUDEK DOKTORSKÉ DISERTAČNÍ PRÁCE

Autorka: Mgr. Andrea Svobodová

Název: Komplexní studium Rukopisu dzikovského se zaměřením na grafickou, jazykovou a textovou analýzu české sbírky kázání

Autorka předkládá komplexní filologickou analýzu dosud hlouběji neprobádaného staročeského rukopisu včetně jeho transliterace a transkripce, kterou sama pořídila: kodikologický popis, atribuci textu a rozbor jazyka a grafiky jeho českých částí, tedy i českých glos v části latinské. Srovnává zkoumaný Rukopis dzikovský s časově i místně blízkou sbírkou Peregrinovou. Pro lepší orientaci v rozsáhlém rukopisu i v podrobných výkladech přikládá též soupisy kázání v návaznosti na liturgický rok a přehled biblických mott uvozujících jednotlivá kázání. Prověřuje vztah českých biblických citátů k dobovým překladům bible i latinských citátů k Vulgátě. Shromáždění, rozřídění a vyhodnocení tak rozsáhlého materiálu muselo být časově nadprůměrně náročné.

Autorka uplatnila své zkušenosti z práce v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd a také metody a programy, které se tu používají při přípravě elektronických edic starších českých textů. Zároveň prokázala solidní vědomosti o staré češtině a orientaci v odborné literatuře na dané téma. To si totiž vyžaduje mezioborový přístup: kombinaci lingvistiky (diachronní bohemistiky), historie, biblistiky a liturgiky, přičemž například historická dialektologie nebo dějiny liturgie v českých zemích ve středověku zatím nenabízejí dostatek potřebných informací. Na základě především jazykových zvláštností vyslovila autorka „opatrný“ závěr, že sbírka byla opsána počátkem 15. století k liturgickým účelům na území některého okrajového severovýchodního nářečí, nejspíš tzv. česko-polského smíšeného pruhu.

Nadprůměrně rozsáhlá práce přináší cenná zjištění a také náměty k dalším diskusím. Poslal jsem autorce devět strojopisných stran připomínek k detailům: tady v posudku z nich jenom vybírám. Nic nemění na mém celkově pozitivním hodnocení práce a jsou to spíš doporučení k revizi před případnou knižní publikací.

Transkripce českého textu

Autorka charakterizuje svůj návrh transkripce jako výzvu k diskusi a právem upozorňuje, že nestandardní problémy vyžadují nestandardní řešení. To se mj. týká dvou zvláštností daného rukopisu: častého psaní „t“ místo „cz“ (*mladenty* místo *mladenczy*) a naopak „cz“ místo „t“ [t'] (*czeyla* místo *tyela*). Protože může jít o výrazný jev místního dialektu (a v předpokládané oblasti vzniku rukopisu ho lze dodnes pozorovat), rozhodla se neopravovat ho jako chybu a přepsat v obou pozicích „č“. Souhlasím, ale cítím, že typ *mládenčí* nevádí tolik jako *na čele* = „na těle“: tady trpí vybavovací funkce pravopisu, resp. zápisu; pomůže jen kontext, jinak je zápis zavádějící.

S tím souvisí přepis typu *žizlivosć* místo původního *zyzlywośc*. Ale tady se nabízí ještě přepis „ść“: to je slezská nebo i polská podoba českého *-st* z psl. *-stb*, a tam se měkčí celé *sk*, tedy vzniká *ść*: viz ČJA 5, 2005, s. 390: „Slezská nářečí (bez frenštátské podskupiny) palatalizují i předcházející sykavku: *kos'c'* (*košč, kość*). Jen zcela ojediněle byla zachycena varianta *kosć*.“ Přepis *ść* by nebyl v rozporu s grafikou *śc*.

Poznámka k s. 111: „*věřmě ... prosmě ...* ponecháváme v transkripci jako polonismus“ (nevím, jak stará polština, ale nová má v 1. os. pl. jediné *-my*; totéž s. 134).

Na s. 89 se řeší přepis biblických jmen, ve kterých kolísá psaní „s/z“, „bud' ve prospěch *s/š ... Esau, Josef ...*, nebo ve prospěch *z/ž ... Izák, Jeruzalém*. Toto „bud' ... nebo“ je podle mě poněkud intuitivní a rozdělení jmen do obou skupin nedostatečně zdůvodněné: proč např. *Izák* – *Esau* apod., když výslovnost může být stejná a původní grafika jí (možná) v řadě dokladů

odpovídá? Stejně tak se mi nezdá vhodné ponechat kolísání *Sixtus/Sikstus* (s. 86): psaní „Sixtus“ je zcela průhledné.

Mnoho dalších připomínek k transkripci jsem poslal autorce v příloze. Celkově hodnotím transkripci jako promyšlenou a odpovídající stavu předlohy.

Popis jazyka rukopisu

Analýza jazyka českých částí Rukopisu dzikovského zasahuje nejpodrobněji roviny hláskosloví a tvarosloví a je materiálově velmi bohatá: už samy shromážděné doklady umožňují učinit si představu o stavu jazyka ve zkoumané památce. Odchytky od standardní češtiny té doby jsou náležitě hodnoceny jako prvky slezských, česko-polských i slovenských nářečí. S tím by se mohlo uvést do souladu konstatování na s. 135, že sbírka dzikovských kázání „sloužila zřejmě pro liturgické potřeby v prostředí ... pravděpodobně krakovsk[é] diecéze“: spadá-li mnoho zjištěných znaků do česko-polského smíšeného pruhu, pak je to Těšínsko, tedy diecéze vřatislavská.

Výklad jazykových jevů je v zásadě věcně správný, ale v detailech obsahuje řadu nepřesností: přiznám se, že se mi zdál problematičtější než kapitoly o kodikologickém popisu a atribuci textu. Několik vybraných příkladů:

s. 101: „V gen. pl. ... nacházíme varianty převzaté *u*-kmenové koncovky *-óv*“ (ale ta už tehdy převládala, v podstatě byla základní); s. 102: „Lexém *bratr* je v plurálu a duálu skloňován jednak podle *ɔja*-kmenové deklinace – *bratřie*“ (tvar *bratřie* vlastně není skloňování slova *bratr*, ale jeho odvozenina nebo výsledek konverze); s. 102: „Substantiva *syn*, *dóm* se v celém paradigmatu skloňují už podle *o*-kmenové deklinace, např. dat. pl. *synóm*“ (v stč. jiný dativ nebyl, a dat. sg. *synovi* a lok. sg. *o synu* jsou *u*-kmenové); s. 103: „vedle *o*-kmenové podoby *dřevo* ... nacházíme též podobu *i*-kmenovou – nom. pl. *dřvi*“ (ale to je starší plurál pozdějšího *dveře*: od *dřevo* byl plurál *drva*, viz GbSlov, viz zde též s. 106 *dřvi svatého Jakuba vždy stáchu otevřieny*); s. 108: „*veš*, *vša*, *vše*“ (tvar fem. k r. 1300 zněl *všě*); s. 121: „objevují se též dva doklady ... nacházíme pouze zakončení ... se objevuje zakončení *-iece*, *-íce*“ (to je dáno vzorem daných sloves, a ne variantností nebo distribucí sufixů); s. 123: „Sufix *-isko* se neobjevuje ani jednou ... nacházíme pouze variantu *-išče* ... *topořišče*, *lučišče*, *útečišče*“ (A existovalo vůbec *topořiško*, *lučiško*, *útečiško*? Pokud ne, pak to u daných slov není varianta, ale jediná možnost.)

Přepis latinských pasáží

Latinské pasáže v českých částech rukopisu (jsou velmi stručné, jde hlavně o názvy svátků a znění biblických mott) autorka přepsala s některými odchylkami od úzu současných slovníků a učebnic: míním zejména „*ci*“ místo tradičního „*ti*“ a „*e*“ místo „*ae*“ (např. *Invencione Sancte Crucis* místo *Inventione Sanctae Crucis*). Odpovídá to originálu rukopisu („*e*“ totálně, „*ci*“ jen většinou, viz originální *malignantiū*, *malitie* přepsané *malignacium*, *malicie* na s. 188 a 190), zřejmě i zásadám B. Ryby a A. Vidmanové (viz s. 153), ale ne už citátům Vulgáty ani soupisu Peregrinových kázání (Příloha B od s. 239). Nic by se nestalo, kdyby se sjednotilo psaní podle vzoru „*inventione sanctae*“.

Další difference: Citáty Vulgáty v soupisu dzikovského temporálu (Příloha A, s. 154–186) odpovídají clementinské Vulgátě přístupné na internetu, zachovávají tedy zmíněné tradiční psaní podle vzoru „*inventione sanctae*“, ale na s. 178–181 je najednou „*u*“ místo „*v*“ a „*i*“ místo „*j*“: *ieiunos*, *Ierosolymis*, *Iesus*, *uerbo*, *uobis*, *aduersum*, dokonce nedaleko od sebe *uobis* i *vobis* (s. 180), tedy jinak než v citovaném zdroji.

Poměr latinských citátů bible k Vulgátě

Autorka uvádí v úplném přehledu (přílohy A a B) biblická motta Rukopisu dzikovského a srovnává je s Vulgátou „vzhledem k úplnému vulgátnímu znění verše/veršů, popsány jsou

proto též rozdíly vyplývající pouze ze zkrácení dzikovských citátů“ (s. 56). Srovnání je cenné, ale nad zjišťováním, nakolik se dzikovský citát překrývá s kompletním veršem Vulgáty, se nabízí otázka: Je to významné? Má smysl registrovat rozdíly typu „Ps 91,13 ... chybí druhá část verše“ (s. 57)? Existoval snad předpis citovat před kázáním celý verš? Navíc členění bible na verše je až z pozdějších časů (1551–1555).

Srovnání zákonitě vede k závěru, že „Dzиковský text latinský i český se odlišuje od Vulgáty“ (s. 56). Autorka správně tuší, že „mnohé rozdíly v KázDzikSct/lat oproti Vulgátě by bylo lze vysvětlit pomocí různocnění vydaných vulgátních pramenů“ (s. 64). Ale je třeba upozornit i na fakt, že řada těchto rozdílů, které autorka v práci pečlivě dokumentuje, vzniká z jiných příčin než z různocnění Vulgáty.

Jeden z mnoha příkladů: biblické motto Sap 3,1 ve Vulgátě zní: „Iustorum autem animae in manu Dei sunt.“ Autorka konstatuje, že v Rukopisu dzikovském tu „oproti Vulgátě chybí slovo *autem*.“ Proč asi? Proč pořadatel sbírky kázání vynechal v mottu slůvko „*autem*“? Proč se mu tam nehodilo? Odpověď na tuto otázku lze zobecnit, týká se mnoha podobných vynechávek nebo naopak doplňků (např. s. 55: proč „nacházíme namísto vulgátního *adorare eum* spojení *adorare dominum*“?) a spočívá v tom, jaký byl účel textu a jaké postavení mělo biblické motto ve struktuře sbírky kázání.

Jako výchozí znění byla v práci vybrána Vulgata Clementina, přístupná na internetu. Jenomže ta je málem o dvě století mladší (1592) než zkoumaný rukopis; vhodnější by bylo stuttgartské vydání Vulgáty z roku 1994, kde jsou i stará různocnění. Ovšem jak už bylo naznačeno, mnoho zjištěných rozdílů by se dalo vysvětlit spíš analýzou makrokompozice textu.

Náboženská terminologie dříve a nyní

V českých částech Rukopisu dzikovského nacházíme názvy svátků podle církevního kalendáře a jména svatých a světic. Tyto pojmenovací prostředky měly pochopitelně ve staré češtině jinou podobu než dnes, a když o nich autorka mluví ve vlastním výkladu, uvádí je v novočeském znění. To je naprosto logické. Ale je třeba přihlídnout k tomu, že i v novodobé češtině existuje náboženský diskurs, ve kterém jsou tyto výrazy do značné míry ustálené a takto se používají v liturgických příručkách a vůbec ve vnitrocírkevní komunikaci. V práci by se mělo předem uvést, jakým způsobem jsou tu staročeské názvy a podoby jmen jazykově aktualizovány.

Tak např. latinský název *De purificatione Mariae* autorka víckrát překládá jako *Očištění Panny Marie*, ačkoli v českém církevním prostředí je zvykem *Očišťování Panny Marie*, jak svědčí mj. patrocínium poutního chrámu v Dubu nad Moravou nebo i liturgický překlad Lk 2,22 „Když nadešly dny jejich očišťování...“ – Název *Cathedrae Sancti Petri* je přeložen *Stolování sv. Petra*, ačkoli v rkp. 191rb čteme „A proto slóve dnešný den Nastolování sv. Petra“, a opět: v současném církevním kalendáři se svátek nazývá ještě jinak, jeho název je v podstatě doslovný překlad latinského. Množství takových neuzuálních překladů obsahuje Příloha C (s. 245–263): mj. „vigilie Božího hodu vánočního“ místo „vigilie Narození Páně“ nebo mně osobně neprůhledný svod názvů „Zjevení Páně/Boží křest/Svíčky/Tři králové“ (s. 246). Podobně jména svatých: nikoli *Brikcí*, *Michal* nebo *Uršula a 11 000 děvic*, nýbrž *Brikcius*, *Michael*, *Voršila a 11 000 panen*. S tím souvisí i několik nepřesností v reáliích: např. sv. Jan a Pavel nebyli apoštolové (s. 259), nýbrž mučedníci za Juliána Apostaty, srov. s. 192 a také pasáž rkp. 136vb, která začíná: „Tehdy ten tyefarz Iulian...“

Samostatný delší komentář by vyžadoval autorčin výklad staročeských parafrází antifony *Veni, Sancte Spiritus* (s. 30–39): kdyby se jí podařilo vyřešit původ těchto textů a jejich vztah k základnímu znění v misálu, byl by to pro dějiny české hymnologie objev.

Jazyk a styl výkladů

Autorka se vyjadřuje srozumitelným odborným stylem, bez pravopisných chyb, s malým množstvím překlepů a formulací, které by bylo vhodné významově zpřesnit, např. „příčestí minulá trpná přepisujeme dlouze“ (s. 78) upravit na „sufix příčestí trpných přepisujeme s délkou“. Doporučil bych též nahradit jmenné tvary adjektivními při vyjádření trvalejších stavů, např. „distribuce je velice rozkolísána ve všech pozicích“ (s. 80, lépe „rozkolísaná“). Dovoluji si upozornit na několik nepřesností v gramatické terminologii a určování tvarů. Např. s. 110: „složené prétéritum“ (jaké jiné v češtině než složené?), „opisné futurum od nedokonavých sloves“ (od dokonavých se netvoří), „tvary opisného pasiva – *nejsem prázden ... nedadie jemu lačnu býti*“ (to není pasivum); s. 77: „pomístních názvů ... v názvech hor“ (raději „pomístních jmen“, „ve jménech hor“); s. 78: „u původní koncovky *-anus*“ (jedině „přípony“); s. 106: „jsou-li součástí složených slovesných tvarů ... *má býti hospoda pokojna ... která jest tato tak svatá, tak důstojná*“ (to nejsou složené slovesné tvary).

Vybrané poznámky k literatuře, pravopisu a formálním údajům

Kromě Vulgáty 1994 radím užívat *Breviarium Romanum* v kterémkoli vydání před rokem 1970, taktéž *Missale Romanum* a jeho české vydání *Římský misál* (ed. M. Schaller, 1947) a nějaké solidní životy svatých (např. Isidor Vondruška, 1932).

S. 104: „podle M. Komárka“ (má být „podle K. Komárka“); pozn. 394: „Komárek 2000, s. 200“ (nikoli – s. 88); s. 140: „Stěpán“ (správně „Štěpán“ – dvakrát); s. 140: „Textologická studia“ (správně „...studie“); s. 143: „Machek, Josef“ (správně „...Václav“); s. 12, pozn. 8: nikoli „Šulc“, ale „Štulc“ (totéž s. 146); s. 42: „J 19,1–19“ (má být „L“ – Lukáš).

+++

ZÁVĚR

Studie Mgr. Andrey Svobodové o staročeských textech v Rukopisu dzikovském bohatě splňuje požadavky kladené na doktorské disertační práce a může být podkladem k udělení titulu Ph.D. Hodnotím ji jako velmi přínosnou pro obor diachronní české filologie i dějin české kultury ve středověku. Doporučuji ji k obhajobě a navrhuji klasifikaci „prospěla“.

Brno, 24. prosince 2016

doc. PhDr. Karel Komárek, Ph.D.
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
katedra bohemistiky
karel.komarek@upol.cz